

BELGUEDJ'İN MAKALESİNE GÖRE CEZAYİR KONUŞMA DİLİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELER VE TUNUS'TAKİ DURUM

Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ

Türkiye'de üzerinde yeterince durulmadığı ve bilimsel araştırmalar yapılmadığı kanısını taşıdığım Kuzey Afrika-Türkiye etkileşimi sorunsalının kelimeler düzeyindeki yansımalarına işaret eden bu değerli makale (Belguedj, 1971),¹ Cezayir konuşma dilinde yaşayan Türkçe'den ödünçlenmiş kelimelerin dünyasını yaşadıkları ortamlarla birlikte eleştirel olarak vermektedir. Biz bu yazıda, Cezayir konusunda hiçbir katkımız olmaksızın adı geçen makaleyi özetleyen, eleştiren ve tanıtan bir değerlendirmeden sonra, bu makalenin paralelinde Tunus'ta yapılan ve bizim yaptığımız çalışmalara yer vereceğiz.

Belguedj'in bildirdiğine göre, Cezayir'de Türkçe kelimeler üzerine yapılan en değerli ve kendisinin de baz olarak aldığı çalışma 1922 yılında Ben Cheneb tarafından yapılmıştır. Ben Cheneb, bu çalışmasında 630-640 civarında Türkçe-Farsça kelime tespit etmiş ve son tahlilde "Cezayir konuşma dilinde Türkçe'nin hiçbir etkisi yok gibi görünüyor" şeklinde bir kaniya ulaşmıştır.² Belguedj, yaşadıkları ortamla birlikte verdiği kelimeleri değerlendirirken makalesini Ben Cheneb'in bu düşüncesinin yanlışlığı, Türkçe kelimelerin günlük hayat üzerinde büyük bir etkisi olduğu ve hâlâ yaşamaya devam ettiği düşüncesi üzerinde oturtmaktadır.

Belguedj, XVI-XIX. yüzyıllar arasındaki Cezayir'deki Türk varlığının bu ülkedeki toplumsal tabakalaşmayı belir-

lediği görüşünü dile getirdikten sonra, Osmanlı dönemi toplumsal yapılaşmasını şu şekilde gösteriyor: En üstte (yaklaşık 15.000 kişi) idarî ve askerî gücü elinde tutan Türkler, bir basamak altta anneleri yerli, babaları Türk olan "Quruglı"lar,³ bunların altında kökenleri Arabo-Berber veya Endülüs göçmeni olan ve ticaret ve sanatla uğraşan şehirliler, bunların altında tarım arazilerinde ve yaylalarda tarım ve hayvancılıkla geçinen Arabo-Berberler, bunların altında konar göçer olarak yaşayan ve şehirlerde kaba inşaat işlerinde vasıfsız olarak çalışan "Kabileler" ve "Sahralılar" ayrıca Endülüs göçmeni Yahudiler ve Akdeniz ülkeleri arasında ticaret yapan tüccarlar Cezayir piramidini tamamlıyor.

Belguedj'in düşüncesine göre bu toplumsal tabakalaşmanın en dramatik grubunu, Cezayir konuşma dilinde "Quruglı" şeklinde ifade edilen "Kuloğlu"lar meydana getiriyordu. Bunların babaları Türk olduğu için yerli ahali ile kaynaşamıyorlar, anneleri yerli olduğu için Türkler tarafından tam benimsenmiyorlardı. Bu dramatik yapısına rağmen, bu toplumsal tabaka devamlı Türkler'in yanında yer almış ve her türlü devlet görevinde diğer gruplara göre daha imtiyazlı olmuştur. Cezayir konuşma dilinde yaşayan kelimeler doruktaki Türklerle, yerli halk ile daha fazla kaynaşan "kuloğlu"ların bıraktığı miras olarak günümüze gelmiştir.

Belguedj'in aktardığına göre, Ben

Cheneb'in çalışmasında yer alan kelimelerin mesleklere göre dağılımı şöyledir: 72 terim askerî, 31 denizcilik, 39 beslenme, 59 âlet-edevat, 55 giyim, 65 meslek adı ve 311 diğer şeklindedir. Bu dağılımı verdikten sonra yazar, Türkçe kelimelerin tarım ve hayvancılık alanında yer almamasına dikkat çekerek, Türklerin bu alanla ilgilenmedikleri görüşünü dile getiriyor.⁴ Bilim ve sanat alanlarında Türkçe kelime bulunmazken, askerî ve idarî alanda Türkçe kelimelerin çokluğunu da yazar aynı yaklaşımla açıklıyor.

Türkçe'nin bıraktığı kelimelerin en fazla "baş" ön eki ve "-cı" son eki ile yapılan kelimeler olduğuna işaret eden Belguedj, idarî terimlerden örnek olarak şunları kaydediyor:⁵ **Tabya, tophane, kışla, boğaz, fener, karraka, hazneci, tabacı, beytûmalcı, baş adl, baş cer-rah, baş hazzab⁶ topçu, lağımçı, çakmakçı, anbarcı, filikacı,** Askerî ve idarî yapı hakkında bilgi veren bu kelimelerden sonra yazar "-cı" ekinin işlekliğinin halk arasına yayılmış örnekleri olarak **"şerbetçi, hurdacı, kahveci, bıçakçı** (yankesici), **kumarcı** kelimelerini kaydediyor. Bu çerçevede, tarımı hatırlatan bir terim olarak **"bostancı"** kelimesini de kaydediyor ve bunun halk arasına yayılmadığını, şehir içi ve liman çevresi aktivitelerinde kullanıldığını ifade ediyor. "-cı"nın **fikirci, küfürücü, postacı** gibi örneklerde olduğu gibi yabancı kelimelerle de birleştiğini **"baş"** ön ekinin **baş kezzab** şeklinde halk arasında yaşayan kelimeler türettiğini kaydeden Belguedj, ayakkabıcılık ve dericilik alanında yirmi beşe yakın kelimenin bulunduğu bildiriyor ve şu örnekleri veriyor: **Bıçkı, teber, demir, mumya** (bal mumu), **kösele, sırma, bulgari, tabla, mest, başmak, tomak** (ata binmede kullanılan çizme), **çizme.** Dokumacılık

alanında, **tezgâh, çırpı, perçem, pembezar, bürümcek, çember, çevre, çatma, gergef, tel, glaptan, kemha, di-mi, bezfermene, külâh.** Mutfak alanında yer alan 62 kelime arasından Belguedj'in makalesine aldıkları ise şunlardır: **Çömlek, teneke, tava, kazan, baklava, börek, çörek, samsa, dolma, kapama, köfte, erişte, baluza, sütlaç, turşu, pastırma, kavurma, büryan, büryancı, kahveci, cezve, bakraç, murûziya,⁷ pırasa, pancar, maydonaz.** Oyun alanında; **pul, zar, iki bir, dü beş, dört çift, tavla, toz-bir,⁸** ve **lâdes**'in, müzik alanında ise; **gayda** ve **zurnanın** halk arasında yaşadığını belirtmektedir.

Belguedj, Cezayir dilinde yaşayan Türkçe kelimelerin bazı mesleklerde ve halk arasında ilgi çekici bir yaygınlığa ve etkinliğe sahip olduğunu vurgulayarak, çeşitli sosyal dilimler arasında yaşayan **aman, hadar baş** (hazır baş, baş üstüne), **bereket versin, oh, yasak, belki, hödük, kereste, köstek, kafftan, baş ağa, çavuş, hoca, helvacı, kebapçı, ocak** gibi kelimeleri kaydettikten sonra, son tahlilde, Türklerin Cezayir'den ayrılışından sonra yavaş yavaş Türkçe kelimelerin yerini Fransızcanın aldığını, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Cezayir kültürünün köklü bir değişim sürecine girdiğini, bu süreç içinde kaybolan mesleklerin bir çok Türkçe kelimeyi unutturduğunu, bu alanda çalışan yeteri kadar tarihçinin⁹ olmaması sebebiyle yaşayan kelimelerin bile tam olarak belirlenmediğini vurgulayarak, kültürün değişim alanlarının dili de değiştirdiği görüşüne yer vermektedir.

Belguedj'in Cezayir konuşma dilinde yaşayan Türkçe kelimelerin yerel telaffuzların verdiği ve bu kelimeler çevresinde Cezayir'ir tarihi ve kültürel doku-

sunu analiz ettiği, Türkoloji çalışmalarının Kuzey Afrika boyutu açısından son derece önemli bu makalesinden sonra, Tunus'a gelecek olursak; belki Belguedj'in Cezayir konusunda elde ettiği birikim kadar Tunus'tan malzeme bulmak mümkün olmayabilir. Ancak; bu dikkat noktası açısından Tunus'un da bâkir olduğu hesaba alındığında gözlem ve tespitlerimizle, araştırmalarımızın ve bunlara dayanarak söyleyeceklerimizin, Türkçe kelimelerin dünyasındaki Türk kültürünün Cezayir'den sonra Tunus'taki görünümü hakkında bir ön bilgi vermenin, araştırmalardaki dikkat alanının geniş tutulması noktasında vereceği mesaj bakımından kayda değer olabileceğini düşünüyoruz.

Bilindiği üzere Osmanlı devlet idaresi Cezayir'de "dey" ler (dayılar, Cezayir dayıları), Tunus'ta "bey" ler üzerine kurulmuştur.¹⁰ Belguedj'in makalesinde söz ettiği şekilde Tunus'ta da dorukta belirli bir sayıda Türk idarecinin varlığı ve bu idarecilerin "beylik saltanatı" şeklinde babadan oğula geçen bir sistemle Tunus'u yönettikleri bütün kaynakların kaydettiği sıradan bilgilerdir. Nitekim bu idarî yapıdan günümüze ulaşan onlarca mimari, gelenek ve diğer kültürel varlıklardan söz edebilmekteyiz. "Bey" ailesinden kalan saraylar, konaklar köşkler ve diğer sosyal yapılar, başta Tunus ve banliyoları olmak üzere ülkenin hemen hemen her yerinde görülmektedir. Bunların envanterini çıkarmak bile başlı başına bir iştir. Tunus'ta "Bey Sokağı"ndaki "Türbetül Bey" (Beylerin Türbeleri) ile başlayan, ve Bizert yolundaki XVIII. yüzyıl Sinan tarzı gözlü köprüye kadar uzanan geniş bir alanda camiler, çeşmeler, kitabeler, Türk sokakları ile devam eden, arşiv yazmaları, kütüphane binaları, Türk beylerinin kızlarının çe-

yiz senetleri ile renklenmiş bu geniş araştırma alanı, Türkiye'den gelen bir kaç araştırmacının yapacağı çalışmaya rağmen, kendi unutulmuşluğu ile bizim ihmalinin oluşturduğu kara örtülerin arasında hâlâ bâkir bir alan olarak kalmaya devam ediyor.¹¹

Tunus'un Fransa'dan bağımsızlığını kazandığı tarihe kadar, ülkenin yönetimi resmen "bey"lerin elinde idi. Beylerin Tunus'taki idari hakimiyeti, Tunus Cumhuriyeti'nin ilân edilmesiyle son bulmuştur.¹² Beylerin kökenlerinin Türk olması veya Tunus'taki Türkleri temsil ediyor görünmeleri, Tunus'ta Türk olmayı her zaman özellikli bir konuma getirmiştir. Şöyle ki, Tunus'ta "Türk", şehirli, medenî görgülü insan anlamlarını bünyesinde toplamıştır. Bütün bu unsurlar, Tunus'taki Fransız etkisine rağmen, Türk imajını simgeleyen bazı unsurların kaybolmasının önüne geçmiştir denilebilir. Bunun da yanı sıra, Fransız idarî sisteminin Türk idarî sistemi üzerine oturulması, "bey", "paşa" "bölük başı" "çavuş", "ağa" gibi ünvanların kullanılmaya devam etmesi, yani bu ünvanları taşıyanların sosyal ve idarî rollerinin büsbütün ortadan kalkması, Tunus'taki Türk imajını olumlu yönde etkilemeye devam etmiştir. Bu olumlu etkinin günümüze uzantısı olarak, Tunus'un kurulduğu eski şehir anlamında kullanılan "Medina"daki "Türk Sokağı", "Paşa Sokağı", "Laz Sokağı", bu bölgede turistik hareketlilik içinde korunan "Türk evleri", "Bey konakları", başta Tunuslu Hayreddin Paşa¹³ olmak üzere devlet yöneticilerinin sarayları, özellikle "Bardo Sarayı" ve gözde turistik mekanlarda hâlâ turistlere ikram edilmeye devam edilen "Cafe Turc"¹⁴, üniversitelerden büyük ticarî şirketlere kadar hayatın çeşitli alanlarında gösterdikleri başarılarla ta-

nınan "Türki", "Kazdağlı", "Bayram", "İstanbulu", "Bursalı", "İzmirli", "İskenderunlu", "Tireli", "Baştopçu", "Moralı", "Bostancı", "Baltacı", "Tireli", "Çelebi" gibi soyadlarını taşıyan yüzlerce aile Tunus'taki olumlu Türk imajını belirlemede ve sürdürmektedir.¹⁵

Tunus'ta halkbilim alanında uzmanlaşmış akademik bir yapı bulunmamaktadır. Bu alandaki çalışmalar Fransız sisteminin etkisiyle Etnoloji, Antropoloji, Sosyoloji, Etnografya, Arkeoloji ve Dilbilim gibi sosyal bilimler tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla Tunus'un halkbilimsel dokusunu kavrayabilmek için bu disiplinlerin bakış açısına göre yapılmış çalışmaları araştırmak ve analiz etmek gerekmektedir.

Tunus Halkbilimi üzerine öncelikle üzerinde durulacak kuruluşlardan biri Kültür Bakanlığı'na bağlı Millî Sanatlar ve Arkeoloji Enstitüsü'dür. Bu Enstitü'nün 1968 yılında kurduğu "Halk Gelenekleri ve Sanatları Merkezi'nin düzenli aralıklarla yayınladığı "Halk Gelenekleri ve Sanatları Defteri" adlı dergi 1998 yılında on ikinci sayısını yayınlamıştır. Geçen zaman içinde enstitünün adı "Millî Kültürel Miras Enstitüsü" ne dönüştürülmüş, derginin adı ise "Halk Gelenekleri ve Sanatları" şeklinde değiştirilmiştir. Bazı yönleriyle Millî Folklor Enstitüsü adıyla Kültür Bakanlığına bağlı olarak kurulan bizdeki kurumu çağrıştıran bu enstitü ve yayınları hakkında karşılaştırmalı bir çalışma yaptığımızı belirtelim.

Tunus Halkbilimi üzerine çalışan bir diğer kuruluş Jean Fontaine tarafından yönetilen "Arap Edebiyatı Enstitüsü" (IBLA) dır. Bu enstitü'nün Tunus Halkbilim üzerine yaptığı çalışmalar daha ziyade derlemelere dayanmaktadır. Bir diğer kuruluş "Sosyal ve Ekonomik

Araştırma ve İnceleme Merkezi" (CERES) adını taşımaktadır. Bu ve benzeri kurum ve dergilerin adlarını çoğaltmak mümkündür.

Bu kurumların dışında amatör merak çerçevesinde halkbilim malzemeleri toplayanlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Tahir El-Hemeri (1889-1973) nin çalışmaları kayda değerdir. Institut National du Patrimoine (Millî Kültürel Miras Enstitüsü'nün az sayıdaki halkbiliminin sözlü mahsulleri üzere çalışan araştırmacılarından biri olan Hafnaoui AMMAİKİA'nın Dr. Tahir El-Hemeri üzerine hazırladığı çalışması ile, Naceur Baklouti'nin "Contes Populaires de Tunisie" (Tunus Halk Masalları) adlı çalışmasını, Tunus Halkbilimi üzerine yapılmış az sayıdaki çalışma arasında kayda değer olarak zikredebiliriz. Bunların dışında Tunus Tiyatrosunda ve sinemasında belli bir yeri olan gölge oyun "Kara-göz" üzerine yapılmış az sayıdaki makale ve araştırmayı de ilave etmeliyiz. Bu konu üzerinde ayrıca duracağımız için burada söz etmekle yetiniyoruz.

Tunus'ta, folklorun tarihçesi ve önemi üzerine dikkatini yönelten araştırmacı Othman âl-Kaâk'ın¹⁶ çalışması, sözünü ettiğimiz az sayıdaki çalışma arasında önemli bir yere sahiptir. "Tunusluların Gelenek ve Göreneklere" şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz çalışmasında âl-Kaâk, folklorun Avrupadaki gelişimine ve yararlandığı batı kaynaklarına dokunduktan sonra çalışmasını "folklorun konuları", "Tarih İçinde Tunus Folkloru", "Folklorun Kaynakları", "Folklor üzerine Nasıl Çalışılır" şeklinde dört bölümde toplamaktadır. Ne yazık ki, âl-Kaâk, metodoloji transfer ettiği bu çalışmasından sonra, akademik çalışma yöntemini devam ettirmemiş, folklor çalışmalarını, diğer idarî görevlerinin ya-

nında "boş zaman" değerlendirmesi şeklinde yürütmüş, bu çalışmalar akademik bir çevrede yürütülmediği için onun takipçileri de bu yöntemi sürdürmüşlerdir. Othman âl-Kaâk, 1972 yılında yayınlanan ve Türkçeye "Tarihte Tunus-İran İlişkileri" olarak aktarabileceğimiz çalışmasında, bazı Türkçe kelimeleri ve geçiş yolunu belirtmeksizin "Farsça'dan Arapça'ya Geçen Kelimeler" (al-Kaâk 1972: 153-164) başlığı altında Türkçe yoluyla Tunus lehçesine taşınan Farsça kelimeleri de edebî Arapça'ya geçenlerle birlikte ele almaktadır. Kelimelerin folklorik anlatım ortamı üzerinde durulmamaktadır. Bu yüzden bu çalışmada yer alan kelimelerin toplumsal rol ve önemi üzerinde bir fikir yürütmek mümkün olamamakta, yazar sadece kelimelerin listesini vermektedir.

Bu konudaki bir diğer çalışma İbrahim Buazi tarafından 1997 yılında yapılmıştır. "Tunus Lehçesinde Türkçe Kelimeler" olarak Türkçeye aktarabileceğimiz bu makalesinde yazar, Türkçe olduğunu söylediği 49 kelimeye yer vermektedir. Etimolojik tahlil denemesi yapılan bir takım kelimelerin yanlış tahlil edildiği bu çalışma, Tunus'ta Beşrevî'nin çalışmasına kadar en kapsamlı çalışma olma niteliğini taşımaktadır.¹⁷

Tunus lehçesinde Türkçe kelimeler üzerinde bir akademisyen ve dilbilimci olarak ilk defa Muhammed Fazıl Beşrevî durmuştur. Fransız Dilbilim uzmanı olan Beşrevî, Türkçeye "Geçmişte ve Günümüzde Tunus'ta Türkçe Kelimeler" olarak aktarabileceğimiz yayınlanmamış çalışmasında 200 civarında Türkçe kelimeyi yaşadıkları tarihi ve toplumsal anlatım ortamı ve etimolojik tahlili ile ortaya koymaktadır. Yazarın yaklaşık üç yıldır sürdürdüğü ve bizim de yer yer katkımız olan bu değerli çalışmanın ya-

yınlanmasıyla Türkçe'nin Tunus'taki varlığı büyük ölçüde gün ışığına çıkmış olacaktır.¹⁸

Tunuslu araştırmacıların bu çalışmalarının yanında, biz de halkbilimsel anlatım ortamı içinde Tunus'taki Türkçe kelimelere dikkatimizi yöneltmiş ve bazı kelimeleri halk arasından derlemiş, bunların kullanım sıklığı ve kullanım alanlarını izlemeye başlamıştık. Muhammed Fazıl Beşrevî'nin kapsamlı çalışmasından haberdar olduktan sonra, "bildiğiniz Türkçe kelime var mı?" veya bizim tespit ettiğimiz kelimeyi "bu kelimeyi tanyor musunuz?" şeklinde başlayan anlatım ortamı tespit çalışmasına, Beşrevî'nin tespit ettiği ve tarihi kaynaklarda veya toplum arasında yer alan kelimeleri de ilave ederek yönelttiğimiz sorulara aldığımız cevaplar, bir halkbilim çalışması ve yayınlamayı, planlayarak yürütmekte olduğumuz bir proje olarak, Beşrevî'nin çalışmasıyla ivme kazanmıştır.

Beşrevî'nin çalışmasıyla gün ışığına çıkacak olan tarihî alanda kalmış kelimelerin bir bölümü hemen bu bölgenin tarihinden söz eden her kaynakta karşımıza çıkmaktadır. (Tılı, 1974), (Venture Paradis, 1983), (Lerguenche 2000) Bu tür kelimeler arasında "Ocak", "Yoldaş", "Beylik", "Yayabaşı", "Aşçı", "Karakuloğlu", "Başaga", "Mahalle", "Bayram", "Sakabaşı", "Aşçıbaşı", "Bölükbaşı", "Çavuş", "Başçavuş", "Paşa"... kelimeleri kullanım sıklıklarıyla dikkat çekiyor. Dikkatimizi özellikle yönelttiğimiz gündelik hayat içindeki kelimelere gelince, tarihte Türk nüfusunun yoğun bulunduğu başkent Tunus ve ülkenin kuzey bölümleri özellikle Bizert şehri-, Türkçe kelimelerin Tunus konuşma dilinde yaşamaya devam ettiğini gözlemlediğimiz mekânların başında gelmektedir. Halktan derlediğimiz kelimelerin bir

bölümü Belguedj'in makalesinde de yer almaktadır. Dolayısıyla, bu kelimelerin sınırlı bir alanda kalmayarak bütün Kuzey Afrika'ya yayılmış olduğu anlaşılıyor.¹⁹ Ayrıca bazı kelimelerin Tunus'ta yapılan çalışmalarda da yer almadığını gördük ki bu da Tunus'ta halk bilimsel alan çalışmalarının ve dilbilimsel ağız derlemelerinin belli bir sistem dahilinde yürütülmesinden kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle, Tunus'ta yapılacak kapsamlı bir çalışmayla Cezayir'den Belguedj'in yaptığı tespitlere paralel olarak, altı yedi yüz kelimenin tespiti mümkün olabilir. Kaldı ki, Cezayir'deki çalışmanın da bu perspektif dahilinde yapılacak alan araştırmalarıyla zenginleştirilmesi mümkündür. Derlediğimiz kelimelerin dökümüne gelince, buraya aldığımız kelimelerde kullandığımız ölçü "Tunus konuşma dilinde kullanılan Türkçe kelimeler" şeklindeki bir sınırlamadır. Bu kelimelerin yerel telaffuzları ile dilbilimsel tahlilleri üzerinde durulmamış, sadece Türkçe yoluyla Tunus konuşma diline geçmiş olan kelimeler kaydedilmiştir. Beşrevi'ye adı geçen çalışmasına alması için verdiğimiz²⁰ bu kelimelerin yerel telaffuzları ve etimolojik tahlilleri Tunus konuşma dilini bilen bir dilbilim uzmanı olarak yazar tarafından yapılacaktır. Tunus konuşma dilinde yaşayan Türkçe kelimelerin büyük çoğunluğu mutfak alanında toplanmaktadır. Bunlar arasında, **baklava**, **börek** ve **köfte** hiç kuşkusuz ülkenin bütününde tanınan kelimelerdir. **Çevirme**, Lübnan mutfağı kanalıyla Tunus'a gelmiş olup döner kebab karşılığı kullanılmaktadır. Çevirme de bütün ülkede tanınmakta ve gittikçe yayılmaktadır. Ancak bu kelimenin Türkçe olduğunu Beşrevi gibi bir iki uzman dışında bilen yoktur. Ayrıca Lübnan mutfağı kanalıyla başka Türk yemek adları

da Tunus'a girmiş ise de bunların kökeninin Türkçe olduğunu bilenle karşılaşamadık. Halk arasına yayılmayan ve sınırlı sayıdaki lüks Lübnan lokantasında yer alan bu tür kelimeleri çalışmamıza almadık. **Yoğurt**, Fransız mutfağı kanalıyla Tunus'a girmiş olmalıdır, çünkü yerel telaffuz ile Fransızcadaki telaffuz aynı gibi görünüyor.²¹ Diğer kelimeler ise, **çörek**, **bulgur**, **fasulye**, **fıstık**, **boza**, **paluza**, **dolmadır**. İkinci sırada "araç-gereç ve eşyalar" yer almaktadır. **Kilim**; ülkenin tamamında tanınan ve Türkçe ile aynı anlamda kullanılan bir kelimedir. Kilim, Tunus'un turistik ve ticari hareketliliği içinde önemli bir yere sahip olup, halıcılıkla birlikte belli bir sektörün varlığına işaret etmektedir. Şişe; nargileye Tunus'ta bu ad verilmektedir. Ülkeyi simgeleyen belli başlı unsurlardan biri olan şişe, hemen her kahvehanede bulunan ve hemen hemen herkesin kullandığı bir araç olmanın yanında bu kelimeyi Türkçedeki anlamıyla kullananlar da vardır. **Tencere**, **kazan**, **sü-pürge**, **cezve**, **zurna**, **gayda**, **zil**, **fe-ner**, **kese**, **peşkir**, **sini**, **sipsi** Tunus konuşma dilinde yaşadığını tespit ettiğimiz diğer araç-gereç adlarıdır. Zurna, gayda ve zil'in yakın zamanlara kadar bilindiğini ancak gençlerin tanımadığını kaydedelim. Sipsi ise haşhaş çekme çubuğu olarak kullanılıyor. Mimari alanda **köşk**, **çeşme**, **pencere** ve **kışla** kelimeleri yaşamaya devam ediyor. Bunlar arasında çeşme ve kışla herkes tarafından tanınırken diğer ikisiyle Sfax ve Kuzey Tunus ağızlarında ve oldukça sınırlı bir alanda karşılaştık. Meslek adları olarak ise, **köfteci**, **postacı**, **aşçı**, **baş kumar-cı** kelimelerini derledik. Aşçı kelimesi çok sınırlı bir alanda kullanılırken, köfteci (bir yemek adı olarak) ve postacı kelimeleri herkes tarafından tanınıyor.

Baş kumarıcı ise, "en büyük kumarbaz" anlamıyla kullanılıyor. Baş kelimesinin zaman zaman Tunus konuşma dilindeki bazı kelimelere eklenerek "abartma" için kullanıldığını da kaydedelim. Bu kategorilerin dışında kalan diğer kelimeler ise; **lâdes**, **karagöz** (gölge oyunu), **dolaş**, **çekişme**, **yasak**, **paşa**, **bey**, **beylik**, **hanne** (hanım anne), **nine**, **ninni**, **bö-lükbaşı**, **Kuloğlu**, **hazırbaş**, **doğ-ru**'dur. Bunlar arasında paşa, bey, beylik kelimeleri herkes tarafından tanınmaktadır. Diğerleri arasında doğru Türkçedeki anlamıyla kullanıldığı gibi, inatçı, ısrarcı gibi anlamları da bünyesinde taşımaktadır. Hazırbaş, baş üstüne, hemen anlamında kullanılıyor. Lâdes kelimesi ise "yâdes" olarak telaffuz edilmekte, bir bahis oyunu olarak yakın zamanlara kadar bilinmekte iken, yaşlılar ve orta kuşakta gördüğümüz bu kelimeye gençler arasında rastlayamadık. Bunların dışında Tunus müziği içinde saklanan eski şarkılarda "**aman**", "**şim-den gerü**", "**canım**", "**aykız**" ünlemlerini, kullanılmayan ama icra edilen eski şarkılarda yaşamaya devam eden Türkçe kelimeler olarak kaydedebiliriz. Giyim kültüründe ise **barmaklı**, **bişmik**, **kaftan**, **kıyafe**, **çuha**, **ferace**, **terzi**, **tabba**, **topkaya**.. kelimelerinin yaşamaya devam ettiğini bir araştırma ortaya koydu (Safta 1999, 81-94).

Sonuç olarak, yerel ağızları ve Arapçayı bilip Türkçeyi bilmeyenlerin, Türkçeyi bilip Tunus konuşma dilini ve Arapçayı bilmeyenlerin bu bölgelerde anlamları ve telaffuzları değişmiş Türkçe kelimeleri bulup çıkarması oldukça zor olmaktadır. Az da olsa Türkçe konuşabilen ancak akademik anlamda gerek elindeki Türkçe lügat ve sözlükler gerekse sezgisiyle Türkçe kelimeleri tespit etmede "uzmanlaşmış" Beşrevî gibi araştı-

rıcıların çalışmaları son derece önemlidir. Yazarın ifadesine göre, yerel telaffuzların ve etimolojik izahların verildiği iki yüz civarındaki Türkçe kelimenin yayınlanması düşüncemiz odur ki, Tunus'un halkbilimsel dokusunun incelenmesinde önemli bir merhale olacak ve Türkoloji'nin diğer alanlarına da katkı sağlayacaktır.

NOTLAR

1. Turcica dergisinde Fransızca yayınlanan bu makale, tarafımızdan bir takım eleştiri ve ilavelerle yayınlanması düşüncesiyle Türkçeye çevrilmiştir.

2. Mohammed Ben Cheneb'in 1992 yılında yaptığı ve 600'ü aşkın Türkçe kelimeye yer verdiğini bu değerli çalışmasını göremedik.

3. Cezayir ve Tunus yerel ağızlarında "kuruglı" olarak telaffuz edilen "kuloğlu" kelimesi hakkında Belguedj, Fransızca karşılık olarak "fils d'esclave" yani "köle oğlu" demeyi uygun buluyor. Babası Türk olanlarla Türk geleneği içinde "kuloğlu" denmeyeceği, hele hele "köle oğlu" asla denmeyeceği bilinen bir husustur. Eğer böyle yaklaşılsa yabancı kızlarla yapılan bütün evliliklerden doğan çocukların -bunlara padişah çocukları da dahil- "kuloğlu" olarak adlandırılması gerekir ki böyle bir durum tarihte bulunmamaktadır. O halde bu "kuloğlu" sözü nereden geliyor? Bu konuda görüş bildiren Tunuslu antropolog Türk kökenli Douja Türki, "Kuloğlu, Osmanlı ordusuna yeniçeri olarak alınan Balkanlı azınlıklardan Türkleşmiş olanların yerli kızlarla evliliklerinden doğan çocuklara denir. Hangi meslek ve kategoriden olurlarsa olsunlar Türk kökenliler, bunların dışındadırlar ve yerli kızlarla evliliklerinden doğan çocuklar da babaları gibi Türk olarak kabul edilirler, "kuloğlu" sayılamazlar." denmektedir. Belguedj'in yaklaşımındaki "köle oğlu" yorumunun maksada uygun olmadığı, "kul" kelimesinin halk, vatan- daş anlamlarının da bulunması sebebiyle "kö-

le" şeklinde çevrilemeyeceği açıksa da, konuyu Turki'nin kaydettiği kadar net bir şekilde etnik yapıya göre ayrıştırmanın zorluğu da ortadadır. Ancak bugün Tunus'ta "kuloğlu" soyadını taşıyan ve "benim kökenim Türk" diyen ailelerin ve Turki gibi "biz Balkanlı muhtedi yeniçerilerin değil, öz-be-öz Türklerin soyundan geliyoruz" diyenlerin varlığını son not olarak kaydedelim. Bu konuda daha fazla bilgilenmek açısından Şükrü Elçin'in "Kuloğlu" mahlaslı şairler üzerine yaptığı araştırmaya bakılabilir. Ayrıca olayın tarihî boyutu tarih kaynaklarından öğrenilebilir.

4. Douja Turki'nin 1999 yılında Elazığ'da yapılması planlanan ancak daha sonra gerçekleştirilemeyen "Orta Doğu Tarihi" konulu uluslar arası toplantı için hazırladığı ve tarafımızdan bir bölümü Türkçeye aktarılan "Bizert Bölgesinin Tarımsal ve Kültürel Kalkınmışlığında Türklerin Rolü" konulu yayınlanmamış araştırmasında Belguedj'in fikirlerinin aksine Bizert bölgesinin tarımsal alanında XVII. yüzyılda adeta ihya edildiği ve dağılık, göçebe yerli kabilelerin yerleştirilerek ve şehirleştirilerek bölgenin ekonomik kalkınmasının sağlandığı anlatılmaktadır. Bir alanla ilgili derlenmiş kelimenin bulunmamasını Türklerin bu alana girmedikleri şeklinde yorumlamanın Belguedj'in aceleci bir hükmü olduğu anlaşılıyor.

5- Yazar, makalesinde Türkçe kelimelelerin önce yerel telaffuzunu, sonra Türkçe aslını ardından da Fransızca karşılığını veriyor. Çeviri sırasında muhafaza ettiğimiz bu düzene, bu yazıda tekrarlamayı lüzumsuz bulduk.

6- Kuzey Afrika'ya gelen yönetici Türklerin ve yeniçerilerin camilerinin yerli halkın camilerinden farklı olduğu, Türk camilerinin Hanefi mezhebine göre biçimlendiği, minarelerinin silindirik ve uzun olduğu, bu camilerde Kur'an okuyanların başkanına "Baş hazab" dendiği kaynaklarda belirtilen bir husustur. Buna karşılık yerli halkın kısa ve kare biçimli minareleri olan ve geleneksel mi-

mariye göre inşa edilen Maliki camilerini tercih ettiği bilinmektedir. Günümüzde Türk kökenli olduğunu söyleyenlerin böyle bir cami ayrımı bulunmamaktadır. Eski Hanefi camileri de Maliki mezhebine göre biçimlenmiştir.

7- Yazar, bunun bir tatlı çeşidi olduğunu ve Hazar ötesi Türk şehirlerinden olan Merv'den adını aldığını söylemektedir.

8. Türkçe "otuz bir"den gelen bu ad bir kağıt oyunu adıdır. Yazarın bildirdiğine göre günümüzde bu ad unutulmaya ve yerine bunun çevirisi olan Arapçası tercih edilmeye başlanmıştır.

9. Fransız akademik sistemi "folklor" terimine küçümseyici bir anlam yükleyerek, bu disiplinin yapması gereken işleri tarih, etnoloji, antropoloji, sosyoloji gibi öteki sosyal bilim dalları arasında paylaşmıştır. Yazarın burada tarihçilerin yokluğundan şikayet etmesinin altında biraz da Fransız sisteminin etkisi vardır. Konunun dilbilimcileri ve halkbilimcileri daha yakından ilgilendirdiği açıktır.

10. Fransız kaynakları Cezayir'deki dayılar yönetimini "L'Etat du Dey" yani "Dayı Devleti" şeklinde adlandırmaktadır. Bilindiği üzere, Deylerin ve Beylerin bu yönetimleri hiçbir zaman "devlet" adıyla Türk kaynaklarında yer almamaktadır. "Beylik" teriminin etkisiyle böyle bir adlandırmaya gidildiği değerlendirilebilir.

11. Az sayıda da olsa Türk araştırmacıların dikkatlerini son zamanlarda Tunus üzerine yönelttikleri görülmektedir. bu araştırmacılar arasında Mehmet Şeker, Cihan Okuyucu, İbrahim Güler'in adlarını sayabiliriz. Doğu ve Kuzey Tunus'un birçok bölgesinde başta Bizert olmak üzere Türk eserleriyle karşılaşırız. Bizert yolu üzerindeki XVIII. yüzyıl eseri, biri büyük diğeri küçük iki köprü, Garumelh'teki üç saray, tersane ve liman, Manastır müzesinde sergilenen Bey kızlarının çeyiz senetleri, Mehmet Şeker'in yayınladığı Türkçe yazmalar listesinde yer alan yazma eserler gibi yüzlerce inceleme alanı araştırmacıları bekliyor.

12. Tunus Cumhuriyeti, Fransız koloni idaresini sona erdiren anlaşma ile 20 Mart 1956 tarihinde kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile, Beylik idaresi son bulmuş, Beylerin siyasi imtiyazları ve hakları sona ermiştir. Ülke 7 Kasım 1987 tarihine kadar kurucu Cumhurbaşkanı olan Habib Burgiba tarafından yönetilmiş, bu tarihten itibaren devlet başkanlığı Zeynel Abidin Binali tarafından üstlenilmiştir. Ülkede 1999 Ekiminde genel seçimler ve devlet başkanlığı seçimleri yapılmış, Zeynel Abidin Binali bu seçimleri kazanarak beş yıl için tekrar devlet başkanı olmuştur. Çok partili ve çok adaylı bu genel seçimlerde yüzde %99'luk bir başarı elde eden Zeynel Abidin Binali döneminde, Tunus gelişmesini sürdürmüş, Arap ve Afrika ülkelerinin gözünde "Afrika'nın İsviçresi" olarak anılmıştır. Yaklaşık 9 milyon nüfuslu ve yılda dört-beş milyon turist ağırlayan, Akdeniz kıyısındaki şehirleriyle deniz, güneşteki çölüyle çöl turizmi konusunda önemli bir atılım gerçekleştiren Tunus, Türk el sanatlarıyla Afrika yerel sanatlarının kaynaştığı "Turistik-hediyeleşme eşya" sektörü, küçük sanayicinin gelişmesine destek veren liberal ekonomisi, ülke dışından gelen küçük yatırımcıları ve turizm sektörünü özendirilmektedir. Bu çerçevede sayıları onları bulan Türk yatırımcının özellikle turizm ve otelcilik başta olmak üzere bazı alanlara girdikleri gözlenmektedir. Fiyatların Türkiye'den ortalama üç kat yüksek olduğu tekstil, beyaz eşya, elektronik gibi alanlara Türk yatırımcıların günün güne ilgi duydukları görülmektedir. Sonuç olarak Tunus, bazı alanlardaki risk araştırmalarında Türkiye'nin de önünde yer alan kredi verilebilirliği, Arap dünyası ile yakınlaşma ve "Arap Magreb Birliği"ni öne çıkarma teşebbüsleri, edebi Arapça'ya yönelen ve Fransızca'nın dışında İngilizce'yi de yaygınlaştıran eğitim sistemiyle yeni bir güzergâhta hızla yol almaktadır.

13. Mezarı Türkiye'de iken yakın dönemde Tunus'taki Büyük Şehir Mezarlığı üzerindeki kışlada yer alan "Bağımsızlık Şehitliği"ne nakledilen Osmanlı vezirlerinden Tunuslu Hayrettin Paşa, XIX. yüzyılda Tunus'un kalkınmasında bir "efsane adam" niteliğiyle büyük saygı görmektedir. Adı semt, cadde ve okullara verilmekte, hatırası her alanda canlı tutulmaktadır. Bu cümleden olarak Hayrettin Paşa üzerine birçok araştırma yapılmaktadır, yayınlanmış eserler bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir bölümünde Hayrettin Paşa üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalardan bazıları da yer almaktadır.

14. "Café Turc", Türk Kahvesi sözünün Fransızca karşılığı olarak lüks lokanta, otel ve kahvehanelerde yaşamaktadır. Halkın devam ettiği mahalle kahvehanelerinde bu terimin yerini "Arap Kahvesi" terimi almıştır. Ancak hazırlanış ve sunuluş biçimi (köpüğü, şeker tercihi ve yanındaki suyu ile) Türk kahvesi gibidir.

15. Tunus'taki Türkçe soyadları ayrı bir araştırma konusu olacak derecede fazladır. Tunus'un etnik kökenlere özellikle Türk etnik kökenine hoşgörülü yaklaşımı ve "Türk sözünün olumlu imajı bu soyadları taşıyanların etnik kökenleri ile ilgili bir takım bilgi ihtiyacını da beraberinde getiriyor. Bu tür ailelerin meraklarını daha ziyade Türkiye'nin neresinden geldikleri ve akrabalarının bulunup bulunmadığı sorusu oluşturuyor. Türk kökenli olduğunu söyleyenlerin büyük bir bölümü yerleşik Tunuslular iken Balkan, Birinci Dünya ve İkinci Dünya savaşlarında yurtlarını terk ederek Anadolu'dan ve Balkanlar'dan gelip Tunus'a yerleşenler de bulunmaktadır. Bunlar arasında "Babam Türkçe bilirdi" veya "Dedem Arapçayı Türk aksanıyla konuşurdu" diyenlerle de karşılaşmak mümkündür. Gerçek Tunus ile Türkiye arasındaki ticari, sanayi ve kültürel ilişkilerin olumlu seyri gerekse bu insanların atalarını ve ata yurtlarını merak duygusu, Türkçe'ye karşı belli bir talep oluşturmaktadır. Osmanlı Arşivleri üzerine çalışan Tunuslu tarihçiler, Türkiye ile Ticaret

yapan tüccarlar ve Türk kökenliler Türkçe öğrenmek istemektedirler. Tunus'ta Edebi Arapça, Fransızca ve İngilizce öncelikle öğretilmekte, diğer batı dilleri ile Türkçe, Japonca, Çince, Rusça ve İbranice gibi diller ise üniversite öğrencilerine seçmeli olarak okutulmaktadır. Türkçe programı dört fakültede iki öğretim elemanı tarafından yürütülmektedir. Türkiye'nin Kültür Merkezi bulunmaması ve Tunus Dil Enstitüsünde okutulmaması sebebiyle Türkçe, anılan fakültelerin dışındaki "gönüllü"lere öğretilmemektedir. Bazı batı dilleri ve Rusça liselerde seçmeli olarak okutulurken, alt yapı yetersizliği (Üniversitelerde bir çok ülkenin "dil ve edebiyet bölümü" varken, Türkoloji bölümünün olmaması ve dolayısıyla Türkçe öğretmenin yetiştirilmesi) nedeniyle Türkçe liselerde okutulmamaktadır. Türk kökenli olduğunu söyleyen ailelerden, çocuklarının Türkçe öğrenmelerini isteyenler bu konuda Türkiye'nin kültürel katkısını beklidiklerini ifade ediyorlar. Bu tür taleplerin iki ülke arasındaki "bavul turizmi"nin artışı, Tunuslu tarihçilerin Osmanlı arşivlerinde çalışma düşünceleri ile birleştiğini, İstanbul'un 1990'lı yıllarda yeniden "komşu ve kardeş" ülkelerin bir cazibe merkezi olmasıyla da örtüştüğünü kaydedelim.

16. Othman al-Kaâk 1903-1976 yılları arasında yaşamıştır. 1926 yılında Paris'te yüksek öğrenimini Arap ve Fars dilleri üzerine yaparak tamamlamıştır. İngilizce, Almanca, İtalyanca, İspanyolca, Farsça, Türkçe, Yunanca, İbranice bilmektedir. Paristen döndükten sonra gazeteci, televizyon yapımcısı, Millî Kütüphane uzmanı ve Kültür Bakanlığı'nda bürokrat olarak çalışmıştır. "Tunus'ta folklorcu var mı sorusunun adresi olarak sürekli al-Kaâk adı verilmektedir. al-Kaâk, yayınladığı eserlerinde, folklor malzemelerini kullanmakta veya bu malzemeyi yayınlamaktadır. Onun çalışmalarının akademik bir zemine oturmaması ve halkbiliminin üniversitelerde okutulmaması nedeniyle bu çalışma-

lar bir sürekliliğe sahip olamamıştır.

17. Arapça yayınlanan bu makale hakkındaki bilgiler Fazıl Beşrevî'nin bizim için yaptığı sözlü çevriye dayanmaktadır.

18. Fazıl Beşrevî, henüz yayınlanmamış olan bu çalışmasının bir bölümünü çalıştığı enstitünün (Institut Supérieur des Langues Vivantes de Tunis) bir dil toplantısında bildiri olarak sunmuş, (3-4 Nisan 1998) " Les monts turcs dans le parler Arabo-Tunisien" (Tunus Arapçasında Türkçe Kelimeler) adını taşıyan bu ilk çalışmasını geliştirerek "La langue turque en Tunisie dans le passé et dans le présent" (Geçmişte ve Günümüzde Tunus'ta Türk Dili) adlı çalışmasını hazırlamıştır.

19. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde olmayan Fas'ta bu etkinin derecesi hakkında bir fikre sahip değiliz. Ancak "Institut de Recherche sur le Magreb Contemporain" in bir toplantısı için Tunus'a gelen Faslı bilim adamı Abdelaziz Jazouli, Türkçenin bu tür bir etkisinin Fas Arapçasında olup olmadığına dair bir araştırmanın bulunmadığını, düşüncesinin ise Türkçenin etkisinin olmadığı yönünde olduğunu sözlü olarak bize ifade etmiştir. Ancak gene de konunun bir uzmanlık alanı olduğunu dilbilim, tarih alanlarında yapılacak çalışmalarla bunun belirlenebileceğini bildirmiştir. Fas'taki bu şüpheli durumun aksine Cezayir'den başlayarak Mısır'a kadar bütün Kuzey Afrika ülkelerinde Türkçenin etkisi yapılan araştırmalarla kısmen de olsa gün ışığına çıkarılmıştır.

20. Tespit ettiğimiz kelimelerin bir bölümü daha önceden al-Kaâk'ın, Buazi'nin ve Beşrevî'nin çalışmalarında yer almaktadır. Bazı kelimelerin tespitinde ise meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Alaattin Karaca'nın yardımları olmuştur. Kendisine bu vesileyle teşekkür etmek isterim.

21. Fransız lugatları yoğurt kelimesinin Bulgarca'dan batı dillerine geçtiğini yazmaktadırlar. Bu bilgi Tunus'ta da tekrarlanmaktadır.

KAYNAKÇA

al-KAAK (Othman) 1963, At-taçalid wa l'âdât as-sacbiya aw al-fulklür at-tûnusî, (Tunus Folkloru veya Halk Gelenek ve Görenekleri) Tunus, SNED Yayını.

al-KAÂK (Othman), 1972, El-'Alâkât beyne Tunus ve İnan İnde tarih, (Tarihte Tunus-İnan İlişkileri) Tunus, STD.

al-KAÂK (Othman), 1987, El-Tekâlîd v'el-'Âdât et-Tunisiyye, (Tunusluların Gelenek ve Görenekleri), Tunus, MTE.

AMMAÏRİA (Hafnaoui), 1998, D. Tahir El-Hemeri, Tunus, Euripis Yayını,

BAKLOUTI (Naceur), 1988, Contes Populaires de Tunisie (Tunus Halk Masalları), Sfax, Institut National d'Archéologie et d'Arts (Millî Sanatlar ve Arkeoloji Enstitüsü) Yayını.

BARDIN (Pierre), 1979, Algériens et tunisiens dans l'Empire Ottoman du 1848 a 1914 (1848'den 1914'e kadar Osmanlı İmparatorluğunda Cezayirliler ve Tunuslular), Marseille, Centre National de la Recherche Scientifique Yayını.

BELGUEDJ (Mohammed Salah), 1971, "Les mots turcs dans le parler algerien" (Cezayir Konuşma Dilinde Türkçe Kelimeler), Turcica Revue d' etudes turques, popuples, langues, cultures, Etats, no.111, pp.133-142.

BEN CHENEB (Mohammed) 1992, Mots turcs et persans conservés dans le parler algérien (Cezayir Konuşma Dilinde Korunan Türkçe ve Farsça Kelimeler), Alger, J. Carbonel.

BEŞREVÎ (Muhammed Fazıl), 1998, "Les mots turcs dans le parler Arab-Tunisien" (Tunus Arapçasındaki Türkçe Kelimeler) ISLV Bildiri metinleri (3-4 Nisan 1998).

BEŞREVÎ (Muhammed Fazıl), 2000, "La langue turque en Tunisie dans le passé et dans le présent (Geçmişte ve Günümüzde Tunus'ta Türkçe Kelimeler), Yayınlanmamış çalışma.

BUAZÎ (İbrahim), 1997, "Les mots turques dans le dialecte tunisien" (Tunus Lehçesindeki Türkçe Kelimeler), El Hayat Thaqa-fiyya, no. Septembre, s.4-8.

CAHIERS des Arts et Traditions Populaires, revue du centre des arts et traditions populaires (Halk Gelenekleri ve Sanatları Defteri, Halk Gelenekleri ve Sanatları Merkezi Dergisi), 1968-1998 yılları arasında 12 sayı yayınlanmıştır. Institut National du Patrimoine (Millî Kültürel Miras Enstitüsü) Yayını. Tunus.

ELÇİN (Şükrü), 1988, Akdeniz'de ve Cezâyir'de Türk Halk Şairleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

ELÇİN (Şükrü), 1997, "Kul" Deyimi ve "Kul" Mahlaşlı Halk Şairleri", Yer Aldığı Yayın (Y.a.y.) Halk Edebiyatı Araştırmaları, cilt I s.49-54, Ankara, Akçay Yayınları.

GÜLER (İbrahim), 1997, Hammuda Paşa Döneminde Anadolu'da Askere Çağırma ve Osmanlı Yönetimi Altındaki Tunus Eyaleti, Muğla, Yayınlanmamış çalışma.

LABİDİ (Lilia), 1989, Çabra Hachma Sexualité et Tradition, Tunus, Dar Annawras.

LABLOUM (Olfa), 2000, "Janvier 84 en Tunisie ou le symbole d'une transition" (Tunus'ta 84 Ocağı veya Bir Geçişin Simgesi), Y.a.y. Emeutes et mouvements sociaux au Maghreb-Perspective comparée (Mağrip'te Sosyal Hareketler ve Ayaklanmalar Karşılaştırmalı Yaklaşım) Yayına Hazırlayan: Didier le Saout ve Marguerite Rollinde, Paris, Kart-hala-Institut Maghreb-Europe.

LARGUECHE (Dalenda), 2000, Histoire des femmes au Maghreb- Cuture matérielle et vie quotidienne (Magrip'te Kadınların Hikâyesi-Maddî Kültür ve Gündelik Hayat), Tunus, Centre de Publication Universitaire

ŞEKER (Mehmet), 1986, "Mahtûtâtü't-Türkiyye bi'l-Mektebeti'l-Vataniyye bi-Tunus" (Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları), El Mecelletü'l-Magribiyye Et-Tevsik ve'l-Malumât, no.4, s.239-256.

ŞEKER (Mehmet) 1994, Tunus'ta Bulunan Türkçe Kitabeler, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

MOREAU (Odile), 1999, Quelques aperçus sur l'évolution des relations entre Sanû-

siyya et l' Empire Ottoman à l' aube du xxe siècle" (XX. Yüzyılın Başlangıcında Osmanlı imparatorluğu ile Sanûsiyya Arasındaki İlişkilerin Gelişimi Üzerine Bazı Görüşler", s.291-302. Y.a.y. Giblert Meynier ve Maurizio Russo (Yayına Hazırlayanlar), L'Europe et La Méditerranée France et Italie, XIX-XX e siècles une approche comparative, Actes du colloque de Nancy-Malzéville 4,5,6 Septembre 1997 (Avrupa ve Akdeniz XIX-XX. Yüzyıllar Fransa ve İtalya, Akdeniz'de Kültürel ve Politik Güzargâhlar ve Stratejiler Karşılaştırma- lı Bir Yaklaşım, Nancy-Malzéville Sempozyumu Bildirileri 4,5,6, Eylül 1997), Nancy, Pres- ses universitaires de Nancy.

ROLLİNDE (Marguerite), 2000, "Les émeutes en Tunisie: un défi à l'Etat?" (Tunus'ta Ayaklanmalar: Devlete Bir Meydan Okuma mı?), s.111-126. Y.a.y. Didier Le Sau- ut ve Marguerite Rollinde (Yayına Hazırla- yanlar), Emeutes et mouvements sociaux au Maghreb-Perspective comparée, Paris, Kart- hala-Institut Maghreb-Europe Yayını.

SAADAOUÏ (Ahmed), 1999, "Inscriptions arabes et turques dans les mosquées tunisiennes de l' époque ottomane" (Osmanlı Devri Tunus (Ülke) Camilerinde Türkçe ve Arap- ça Kitabeler), Revue D'Histoire Maghrebine, no.95-96. (Zaghouan-Tunus).

SAFTA (Amel) 1999, "Lexique du costume et du Maquillage Traditionnels Tunisiens, (Tunusluların Geleneksel Süslenme ve Giyim Sözlükçesi), Revue Arabe d'Archives de Docu- mentation et d'information, no:5-6.

SEBAG (Paul) 1989, Tunis au XVII e Si- ècle. Une Cité barbaresque au temps de la co- urse (XVII. yüzyılda Tunus. Yarışın Zamanın- da Berberi Tarzı Bir Şehir), Paris, Editions Harmattan.

SERREZ (Jean), 1925, La Politique Tur- que en Afrique du Nord sous la Monarchie de Juillet (Temmuz Monarşisi Altında Kuzey Af- rika'da Türk Politikası), Paris, P. Geuthner.

TEMİMÎ (Abdeljelil), 1998, "Problemati- ques et developpement de la recherche histori- que dans le monde Arabe: etudes ottomans et moriscologie" (Arap Dünyasında Tarihi Araş- tırmaların Gelişmesi ve Sorunsalı: Moriscolo- gie ve Osmanlı Araştırmaları), Islamic Area Studies Working Paper Series no.5, s.1-12. (Tokyo-Japonya)

TEMİMÎ (Abdeljelil), 1999, "La vie arti- sanale et religieuse de la ville de Karouan a travers un detfar habous au nom de la mosqu- ée el Sadat al-Ansar 1816-1824" (1816-1924 El-Sadat Al-Ansar Camii Adına Bir Habous Deftar Arasında Karouan Şehrinin Din ve Zanaat Hayatı), Arab Historical Review For Ottoman Studies, no.19-20, s.529-548.

TLILI (Béchir), 1974, Etudes D'Histoire Sociale Tunisienne du XIX e Siècle (XIX. Yüz- yılda Tunus'un Sosyal Tarihinin İncelemele- ri), Tunus Faculte des Lettres et Sciences Hu- maines de Tunis Quatrimème Serie: Histoire, Volume: XV, Tunus Üniversitesi Yayını.

TURKI (Douja), 1998, Les Fondements de l, Evolution Socio-Culturelle Vers Une So- ciété Globale Universelle (Evrensel Global Bir Topluma Doğru Sosyo-Kültürel Gelişme- nin Temelleri), Tunus, Alif-Les Editions de la Méditerranée, Faculte Des Sciences Hum- aines et Sociales de Tunis Yayını.

Van GENNEP (Arnold) 1998, Le Folklo- re Français-Du Berceau à la Tombe, Cycles de Carnaval-Carême et de Pâques (Fransız Folk- loru-Beyikten Mezara Kadar, Karnaval Dö- nemleri-Oruç ve Paskalya), Paris Robert Laf- font Yayını.

VENTURE DE PARADÏS (Jean-Michel) 1983, (İnceleme ve Ashına Uygun Olarak Ya- yınlama: Joseph Cuoq), Tunis et Alger au XVIII e Siècle (XVIII. Yüzyılda Cezayir ve Tu- nus). Paris, La Bibliothèque Arabe, Sindbad Yayını.